

ФУТБОЛНИЯТ МАЧ, КОЙТО РАЗДЕЛИ ЮГОСЛАВИЯ: КАК ДВУБОЯТ МЕЖДУ ДИНАМО ЗАГРЕБ И ЦЪРВЕНА ЗВЕЗДА (НЕ) ДОВЕДЕ ДО ВОЙНА

Илиян Цанев

През лятото на 1980 г. Социалистическа федеративна република Югославия (СФРЮ) потъва в скръб. В следобедните часове на 4 май в Словения умира дългогодишният югославски лидер – Йосип Броз Тито. Всички народи от Скопие до Любляна излизат по улиците, за да оплакват своят „Старец“¹. В литературата съществува консенсус, че благодарение на своята личност, харизма и биография Тито успява в продължение на 35 години да предотврати и потисне конфликтите между отделните югославски народи, които съществуват от времето на Кралството на сърби, хървати и словенци. Смъртта му обаче отваря кутията на Пандора – постепенно излизат наяве проблемите в икономиката, високата инфлация, етническото напрежение и национализмът, които извеждат на преден план нарасналата политическа активност и култура на отделните народи, съставлящи федерацията². В средата и в самия край на 80-те години в Югославия все по-малко хора зачитат федералните органи. В отделните републики и покрайнини започват да се формират движения за демократични промени, свобода на словото и печата, отказ от еднопартийната идеология и от властовия монопол на старите политически елити. Най-ярък израз на тези процеси в началото на 90-те години дават Социалистическа република Словения и Социалистическа република Хърватия³. Ако си представим за миг, че югославското общество в този момент е като изсъхнала купа сено, върху която пада стрелата на национализма, то тази стрела запалва и унищожава Югославия⁴.

¹ Така Йосип Броз е бил наричан по време на Втората световна война, тъй като при започването □ той е на 46, а до нейния край е преминал петдесетте, докато всички негови съратници са били значително по-млади от него. **Ридли, Дж.** Тито. София, Репортер, 1995, с. 177.

² Народите, които съставляват СФРЮ, са сърби, хървати, словенци, албанци, македонци, черногорци и др.; **Манчев, Кр.** Кървавият край на Югославия. София, Парадигма, 2009, с. 68; с. 70-72; с. 75-76; **Драганов, Г.** Войната за независимост на Хърватия през призмата на футбола. <<https://voinaimir.info/2018/07/croatia-football-war/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

³ **Енчев, В.** Югославия: Последната балканска империя (История, политика, етноси). София, Ренесанс, 2005, с. 396-420; 423-426; 434-450; **Кастелан, Ж.** История на Балканите XIV – XX век. Пловдив, Хермес, 2002, с. 571-578; **Манчев, Кр.** Кървавият край на Югославия. София, Парадигма, 2009, с. 107; с. 115.

⁴ **Манчев, Кр.** Кървавият край..., с. 160.

Една от първите жертви на бушуващия етнонационализъм в края на 80-те и началото на 90-те години става югославският спорт⁵, и по-специално - югославският клубен футбол⁶. В хода на разпадащата се федерация стадионите придобиват статут на микродържави, в които омразата и разделението между общностите се проявява особено силно⁷. Сред най-изявените носители на национализма изпъкват „навиячите“⁸, за които футболните отбори, вместо да бъдат просто маркер за клубна принадлежност, се превръщат в символ и опора на националната идентичност.

В самия край на 80-те години Югославия се „заразява“ с известната тогава „английска болест“ на футболното хулиганство⁹. Това е моментът, когато започват да се формират първите сериозни фенски фракции, като възникването им съвпада с разпространението на етническият национализъм в различните съюзни републики¹⁰. Клубовете и техните фенове в СР Сърбия и СР Хърватия се трансформират в нещо повече от спортни отбори – те стават символи на националните стремежи за

⁵ Най-показателният пример за разделението на футболния терен, като отражение на разпадащата се федерация, са два мача, играни в хърватския град Сплит в рамките на едно десетилетие. На 4 май 1980 г. в града на адриатическия бряг се играе футболна среща между „Хайдук“ (Сплит) и „Цървена звезда“. При вестта за смъртта на югославския лидер всички на терена и на трибуните потъват в скръб – сърби и хървати. Някои плачат, други с невярващ поглед, изпълнен с жал, тъга и обич, започват да пеят заедно „*Druže Tito, mi ti se kunemo, da sa Tvoga puta ne skrenemo*“ – песен, която олицетворява „братството и единството“ между народите във федерацията. Десет години по-късно, отново на същия стадион, играят „Хайдук“ и „Партизан“ (Белград), но мачът не завършва, тъй като ултрасите на хърватския отбор изгонват играчите на „Партизан“ и изгарят югославското знаме, което е ясен символ за отминалото време на „братство и единство“. Тази значителна трансформация е огледало на цялата обществено-политическа ситуация в двете републики и промяната на нагласите, желанията и представата за самостоятелната и независима държава и за формиращия се външен враг. От „*Другарю Тито, кълнем ти се, че няма да се отклоним от твоя път*“ към „*Хърватия – независима държава*“ За повече информация виж – **Andjelić, N.** The Rise and Fall of Yugoslavia: Politics and Football in the Service of the Nation(s). // Südosteuropa. Journal of Politics and Society, Vol. 62, No. 2, 2014, p. 123; **Galijaš, A.** Football as a Political Passion. Football and the Political Life of Bosnia Serbs after the Dissolution of the SFRY. - // Südosteuropa. Journal of Politics and Society, No. 2, 2014, p. 173; **Brentin, D.** 'A lofty battle for the nation': the social roles of sport in Tudjman's Croatia. - // Sport in Society. Vol. 16, No. 8, 2013, p. 997; Hajduk – Zvezda Druže Tito Mi Ti Se Kunemo. <https://www.youtube.com/watch?v=gyG7CzJbFHI&ab_channel=swamigal>, (посетен на 11.05.2025 г.); PJ 1990/91 – Hajduk – Partizan (paljenje YU zastave). <https://www.youtube.com/watch?v=rFHZAleIN8k&ab_channel=varosanin88>. (Нахлуването на феновете на Хайдук става в 5:14 мин. Запалването на югославското знаме в 8:32 мин., посетен на 13.05.2025 г.).

⁶ **Brentin, D.** Today in 1990: a match to teach the collapse of Yugoslavia. How to use a game of football to teach about the Yugoslav dissolution? <<https://footballmakeshistory.eu/today-in-1990-a-match-to-teach-the-collapse-of-yugoslavia/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁷ **Galijaš, A.** Football as a Political Passion. Football and the Political Life of Bosnia Serbs after the Dissolution of the SFRY. - // Südosteuropa. Journal of Politics and Society, No. 2, 2014, p. 172.

⁸ „Navijači“ са тези, които подкрепят някого или нещо (напр. спортен клуб). На български може да се преведе като „поддръжник“ или „фен“.

⁹ **Kuharić, D.** From History to Headlines: Football Violence and Its Societal Impact in Croatia. - // - Društvene i humanističke studije. No. 26, 2024, p. 203.

¹⁰ **Станчев, Ев.** Национализъм и спорт: Един поглед върху разпадането на Югославия. - // АНАМЕНЗА, бр. 15, 2012, с. 224.

независимост и самоопределение. Два от четирите футболни гранда в този период са основните изразители на тези процеси¹¹.

За сърбите в тези години „Цървена звезда“ се утвърждава не само като футболен клуб, но и като основен символ на „сръбството“¹², докато за хърватските фенове „Динамо Загреб“ става главен изразител на тяхната борба за самостоятелност и независимост¹³. Футболните терени в цяла Югославия се превръщат в платформи за националистическите противоречия, които полагат основите на големия конфликт през 1991 г. Вместо война с оръжие в ръка, първо избухва „война на символите“¹⁴ – с песни, знамена, скандирания и агресия срещу „другия“¹⁵, възприеман като враг. „Навиячите“ са първите, които радикално и публично изразяват националистически лозунги, потискани дотогава от властите, за да не бъде нарушено „братството и единството“¹⁶. Те се издигат до статут на „герои“ и „пазители“ на националната кауза и едновременно се превръщат в проводници на политическите интереси в съответните републики¹⁷.

Един мач се превръща в изразител на цялата тази „балканска лудост“¹⁸. Мач, който така и не започва, но именно той поставя началото на поредица от събития, част от които и до днес намират своя отзвук в интернет публикации, статии и книги.

Историята зад случилото се на „Максимир“, 13 май 1990 г.

Събитието, в което най-очевидно се преплитат политика, спорт и национализъм, е футболният двубой между хърватския „Динамо“ (Загреб) и сръбския „Цървена звезда“. Мачът, насрочен за 13 май 1990 г. на стадион „Максимир“ в Загреб, е част от Първа

¹¹ Това са: „Динамо Загреб“, „Цървена звезда“, „Партизан“ (Белград) и „Хайдук“ (Сплит). Често наричани „Голямата четворка“ на югославския футбол.

¹² Пак там, с. 218 – 219.

¹³ **Sindbaek, T.** 'A Croatian champion with a Croatian name': national identity and uses of history in Croatian football culture – the case of Dinamo Zagreb. - // Sport in Society, Vol. 16, No. 8, 2013, p. 1017.

¹⁴ **Dorđević, I.** Vloga nodometnoga kluba Crvena Zvezda pri oblikovanju srbske nacionalne identitete. - // Traditiones. Vol. 45, No. 1, 2016, p. 125.

¹⁵ **Brentin, D.** 'A lofty battel for the nation': the social roles of sport in Tudjman's Croatia. // - Sport in Society. Vol. 16, No. 8, 2013, p. 994.

¹⁶ **Rekšć. M.** Maksimir 1990 roku w chorwackiej pamięci zbiorowej. – In: Polityczne kształty sportu. Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2020, p. 34.

¹⁷ **Dorđević, I.** Of Football, Anthropology and Transition. Narratives about Violence and Safety in Contemporary Serbia. - // Issues in Ethnology and Anthropology: Thematic Issue – Popular Culture, Vol. 7, No. 2, 2012, p. 437.

¹⁸ **Mills, R.** 'It All Ended in an Unsporting Way': Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-2006. - // The International Journal of the History of Sport. Vol. 26, No. 9, 2009, p. 120.

федерална лига на Югославия, като в него се изправят вторият и първият в класирането¹⁹. До началото на мача обаче не се стига, тъй като феновете на двата отбора влизат в открит сблъсък помежду си.

35 години след събитията на загребския стадион не спират да излизат материали, в които основният акцент е, че именно този мач дава началото на кървавите войни в Югославия и слага край на нейното съществуване. Заглавия като „Футболният мач, който започна войната“²⁰, „Денят, в който умря Югославия“²¹, „...Мачът на омразата, който запали войната“²², „Генерална репетиция за разпадането на Югославия“²³, „Динамо Загреб – Цървена звезда: Тридесет години от дербито на омразата, което запали фитила на гражданската война“²⁴, „Отечествената война започва с недоиграния мач между „Динамо“ и „Цървена звезда“²⁵ и други подобни продължават да се възпроизвеждат от фенове, спортни журналисти и историци, за да придадат още по-голяма важност на събитието. Това си има своето обяснение. За хърватите безредиците на стадиона в „Максимиър“ са основополагащи за изграждащата се хърватската нация²⁶. Този мач създава разказа за „ние“ – хърватите, искащи независимост, и „те“ – сърбите, които желаят създаване на една „Велика Сърбия“, и

¹⁹ Макар да се изправят първият срещу втория в класирането, отборът на „Динамо Загреб“ практически няма шанс да стане шампион. За много изследователи мачът няма значение за крайното първо място. За повече информация виж – Прва савезна лига Југославије у фудбалу 1989/90. <https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D0%B0_%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B0_%D0%88%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%98%D0%B5_%D1%83_%D1%84%D1%83%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%83_1989/90.> (посетен на 13.05.2025 г.).

²⁰ Футболният мач, който започна война. <<https://www.varsity.co.uk/sport/22092>>, (посетен на 11.05.2025 г.).

²¹ The Football match which started a war. <<https://thefalse9.com/2016/04/dinamo-red-star-boban-riot.html>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

²² **Радунчев, Г.** За клуба „Граждански“, Тито и мача на омразата, който запали война. <https://corner.dir.bg/v-mishenata/za-kluba-grazhdanski-tito-i-macha-na-omrazata-koyto-zapali-voyna?_cf_chl_tk=PVGhoC_NC7Sr7U5Qnk7MSy2Ax8ivNF.U.oGo1Y.9EnM-1733851514-1.0.1.1-FhIUQ2LQFI1QnhohuwWoW7yamBE2foKVLMM57f5Z.f4>, (посетен на 11.05.2025 г.).

²³ **Јакић, Б.** Генерална проба за распад Југославије. <<https://www.politika.rs/scc/clanak/327558/Generalna-proba-za-raspad-Jugoslavije>>, (посетен на 11.05.2025 г.).

²⁴ Dinamo Zagreb – Crvena Zvezda: Trideset Godini Od Derbija Mržnje Koji Je Zapalio Fitilj Građanskog Rata. <<https://www.grckenovosti.com/dinamo-zagreb-crvena-zvezda-trideset-godina-od-derbija-mrznje-koji-je-zapalio-fitilj-gradanskog-rata/>>, (посетен на 11.05.2025 г.).

²⁵ **Rašović, R.** Neodigranom utakmicom Dinamo-Zvezda započeo je Domovinski rat. <https://www.vecernji.hr/vecernji60/neodigranom-utakmicom-dinamo-zvezda-zapocao-je-domovinski-rat-1338488#google_vignette>, (посетен на 21.04.2025 г.).

²⁶ Според хърватския социолог Сърджан Врчан стадионите в Югославия са първите и единствени места в началото на 90-те години, където свободно могат да се използват националистически лозунги и символи. Постепенно футболните стадиони в СФРЮ се превръщат в трибуна на надигащия се национализъм – явление, което е подкрепяно и от политическата класа в отделните републики. Виж – **Galijaš, A.** Football as a Political Passion..., p. 174.

потискане на хърватския народ²⁷. Напълно естествено е, че медийната интерпретация на събитията не се ограничава само в Хърватия. Сръбската преса, особено след 13 май 1990 г., също използва случая, за да нападне управляващите в Загреб. Това става чрез изграждане на негативен образ на новото хърватско управление и създаване на пропаганден разказ, който се стреми да подкопае легитимността на Хърватската демократична общност (ХДО) и нейния лидер Франьо Туджман²⁸. Въпреки това, поради липса на консенсус в самата Сърбия относно югославските войни и въпроса за сръбската отговорност, е трудно да се говори за митологизиране или героизиране на събитията в сръбската преса в днешни дни²⁹, за разлика от хърватската, където и до днес в различни издания се твърди, че войната започва именно на стадиона в „Максимир“³⁰.

За да се разбере контекста, в който се случва конкретният мач, трябва да се очертае накратко политическата ситуация в Хърватия и Сърбия по това време. В края на 80-те години в Загреб започва процес на демократизация на управлението, който позволява създаването на редица нови политически формации, сред които една заслужава особено внимание – Хърватската демократична общност (ХДО). Създадена през лятото на 1989 г., партията и нейният лидер Франьо Туджман³¹ успяват да наложат своето влияние сред хърватското население. Това става възможно благодарение на националистическата реторика, която членовете на партията използват – създаване на собствена хърватска държава, било то в рамките на Югославия или извън нея³². Туджман и неговите последователи налагат държавни символи, напомнящи тези на Независимата хърватска държава от времето на Анте Павелич³³, като в същото време

²⁷ **Milekic, S.** 1990 Football Riot Becomes National Myth in Croatia. <<https://balkaninsight.com/2016/05/13/1990-football-riot-remains-croatia-s-national-myth-05-12-2016/>>, (посетен на 11.06.2025 г.).

²⁸ Ibidem.

²⁹ **Bretin, D.** Today in 1990....

³⁰ Neodigranom utakmicom Dinamo – Zvezda započeo je Domovinski rat. <<https://www.vecernji.hr/vecernji60/neodigranom-utakmicom-dinamo-zvezda-zapocao-je-domovinski-rat-1338488>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

³¹ Роден през 1922 г. в село Велико Търговище, недалеч от Загреб. Участва в съпротивата, ръководена от Тито, по време на Втората световна война, като успява да изгради добра военна кариера и да достигне до чин генерал. През 1961 г. напуска армията и се посвещава на историческата наука. Изключен е от Съюза на югославските комунисти през 1967 г. заради участието си в хърватската декларация за името и положението на хърватския език. Лежи няколко месеца в затвора през 1972 г. заради участието си в хърватското национално движение в края на 60-те и началото на 70-те години, наречено Хърватска пролет. В началото на 80-те години отново лежи в затвора заради обвинения в национализъм. На 17 юни 1989 г. създава Хърватската демократична общност. От лятото на 1990 до края на 1999 г. е президент на Република Хърватия. Умира на 10 декември 1999 г. Виж за повече – **Манчев, Кр.** Кървавият край на Югославия. София, Парадигма, 2009, с. 115-116. и Franjo Tuđman. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Franjo_Tu%C4%91man>, (посетен на 13.05.2025 г.).

³² **Манчев, Кр.** Кървавият край на Югославия..., с. 115-117.

³³ **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia: Sport, Nationalism, and the State. London, I.B. Tauris, 2018, p. 204.

липсва всякакъв опит за помирение със сърбите в републиката. Тези и други обстоятелства водят до ескалация на напрежението между двете етнически групи. Все пак, националистическата политика дава резултат и ХДО успява да спечели значителен брой депутати на двата кръга на парламентарните избори, проведени на 22-23 април и 6-7 май 1990 г., с което си осигурява пълно мнозинство в хърватския парламент³⁴.

Политиката на Туджман, изпълнена с националистическо говорене и действия, не остава без отговор от Сърбия. Действията на Слободан Милошевич в този период са насочени към активно противопоставяне на Хърватската демократична общност и нейния лидер. Туджман е обявен за фашист, а правителството му и политиката му са описани като усташки от белградските медии. Според възприетата теза, хърватските политици непрекъснато изразяват антисръбски нагласи, а спомените за управлението на Павелич, който преследва стотици сърби в периода 1941-1945 г, отново започват да се възраждат – особено сред сръбското население в Хърватия³⁵. Тази взаимна враждебност между двата народа, разпалвана и от безкомпромисността на политиците в онзи момент, неизбежно намира своето отражение и на футболния терен.

Футболният мач често пъти е много повече от просто 90 минути на зеления терен³⁶. Събитията от 13 май ясно отразяват това схващане. Двубоят на загребския стадион „Максимир“ преплита политика, спорт и национализъм, което води до множество ранени фенове, полицаи и значителна ескалация на напрежението впоследствие. Съперничеството между двата гранда е открито – и двата отбора не изпитват симпатия един към друг, и двата се борят всеки сезон за златните медали. По-успешният от тях е тимът на „Цървена звезда“, който печели 18 титли³⁷ в лигата до този момент, като става шампион на страната три последователни години – 1989/90, 1990/91 и 1991/92, а също така успяват да спечелят Купата на европейските шампиони (КЕШ) през сезон 1990/91³⁸. За разлика от сръбските си колеги, футболистите на „Динамо Загреб“ почти винаги са в челната тройка на Първа лига, но само четири пъти успяват да се изкачат до първото място, като последният път е през сезон 1981/82³⁹. Въпреки

³⁴ 33 years ago today: The most famous derby never played. <<https://www.croatiaweek.com/33-years-ago-today-the-most-famous-derby-never-played/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

³⁵ Манчев, Кр. Кървавият край на Югославия..., с. 121.

³⁶ The Maksimir Stadium Riot. Dinamo Zagreb v Red Star Belgrade, May 1990. <<https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

³⁷ Ibidem.

³⁸ Đorđević, I. Fudbal i jugoslavenska kriza. Prilog analizi “nacionalizacije” navijačkog pokreta u bivošoj Jugoslaviji. // - Issues in Ethnology and Anthropology. Faculty of Philosophy on University of Belgrade, Vol. 9, No. 4, 2014, p. 934.

³⁹ Првенство Југославије у фудбалу. <<https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0>

това атмосферата на мачовете между тези два отбора е изключително напрегната. Привържениците на двата клуба, футболистите и самата енергия на стадиона създава една изключително заредена с напрежение обстановка, в която в началото на 90-те години всеки жест, всяка ситуация на терена ще бъде разглеждана през призмата на политическия и етническия подтекст.

В ранните часове на 13 май 1990 г. около 2500-3000 фена⁴⁰ на „Цървена звезда“ пристигат с влакове в Загреб. Най-радикалното тяхно крило носи името „Делије“⁴¹, като начело на него в този момент е рецидивистът с тъмно минало Желко Ражнатович – Аркан. От своя страна, крайните ултраси на „Динамо Загреб“⁴², обединени в групата „Bad Blue Boys“⁴³, още от своето създаване през 1986 г. подкрепят идеята за независима Хърватия и активно изразяват своята подкрепа за ХДО и Франьо Туджман по време на изборите за парламент⁴⁴. Първите стълкновения започват много преди да бъде даден първият съдийски сигнал – извън терена, по улиците на Загреб, и продължават с пълна сила вътре – на терена и трибуните⁴⁵.

В минутите преди началото на мача, двете фракции започват да скандират политически и етнически обиди една към друга – *„Ние сме четници, ние сме най-силните, ни сме най-силните“*, *„Сърбия до Загреб“*⁴⁶, *„Те наистина обичат, те наистина обичат, генерал Дража“*⁴⁷, *„Това е Сърбия“*, *„Ще убием Туджман“*⁴⁸ се носят от Южната трибуна, където се намират „Делије“. Техните възгласи са контролирани от Северната трибуна, където са позиционирани „Bad Blue Boys“ – *„Когато си щастлив, удари сърбин на земята, когато си щастлив, заколи го с нож, когато си щастлив,*

[%BE %Do%88%D1%83%Do%B3%Do%BE%D1%81%Do%BB%Do%Bo%Do%B2%Do%B8%D1%98%Do%B5%D1%83 %D1%84%D1%83%Do%B4%Do%B1%Do%Bo%Do%BB%D1%83>](#), (посетен на 13.05.2025 г.).

⁴⁰ За общия брой и до днес се спори, но се предполага, че не са под 2000 и не са над 3000 души.

⁴¹ Името се превежда като „Герои“ или „Смели“. За повече информация виж - <https://en.wikipedia.org/wiki/Delije>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁴² Към хърватските ултрас фенове на „Bad Blue Boys“, се присъединяват и от фен клубовете на „Хайдук“ (Сплит) – „*Torcida*“ и на „Риека“ – „*Armada*“; За повече виж - **Станчев, Ев.** Национализъм и спорт..., с. 230.

⁴³ Името им идва от името на филма на актьора и режисьор Шон Пен – „*Bad Boys*“. За повече информация виж - <https://voinaimir.info/2018/07/croatia-football-war/>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁴⁴ The Maksimir Stadium Riot. Dinamo Zagreb v Red Star Belgrade, May 1990. <https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot>.

⁴⁵ **Ali, Z.** The football match that started a war. <https://www.varsity.co.uk/sport/22092>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁴⁶ **Brentin, D.** Today in 1990...

⁴⁷ **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 206.

⁴⁸ **Rašović, R.** Neodigranom utakmicom Dinamo – Zvezda započeo je Domovinski rat. https://www.vecernji.hr/vecernji60/neodigranom-utakmicom-dinamo-zvezda-zapocao-je-domovinski-rat-1338488#google_vignette, (посетен на 13.05.2025 г.).

извикай силно: *Хърватия, независима държава*⁴⁹, *„Сърбия се разпада“*⁵⁰ и *„Франьо, Франьо, ХДО“*⁵¹. Десетина минути преди да започне срещата събитията по трибуните ескалират, като двете агитки успяват да си поправят път една към друга, което дава началото на кървавите сблъсъци. Ситуацията ясно показва, че мачът няма да започне. Футболистите влизат в тунела, а стадионът се превръща в това, което ще се случи малко по-късно в цяла Югославия – бойно поле между силите на реда, „Bad Blue Boys“ и „Делије“⁵². Двубоят е излъчван пряко по телевизията и всички зрители пред малките екрани стават свидетели на бруталните сцени, които се разиграват на стадиона в Загреб. По-късно двете футболни агитки ще заменят трибуните на стадиона с бойното поле⁵³.

Един образ от този мач остава запечатан в съзнанието на стотици хърватски и сръбски фенове и до днес. Капитанът на „Динамо Загреб“, Звонимир Бобан, все още е на терена, когато конфликтът ескалира. Младият полузащитник се притичва на помощ на хърватски фен, който е повален от полицаи. Афектиран от видяното, Бобан изтичва и удря с ритник полицаия. Това действие е заснето от телевизионните камери и поставя младия хърватски футболист в центъра на вниманието, като го издига в очите на хърватите⁵⁴. Той става народен герой, символ на всичко, за което те се борят – символ на борбата срещу сърбите⁵⁵. Впоследствие това негово действие е експлоатирано като един от основните моменти във формирането на мита за „Максимир“, тъй като за мнозина с този ритник започва войната, разделението и омразата⁵⁶.

Краят на кървавите сцени на стадиона настъпва малко след 20:00 ч. местно време. Цифрите говорят красноречиво – поне 138 ранени, от които 79 са полицаи⁵⁷. Големият успех е, че няма нито един загинал, но всеобщото мнение е, че двете футболни агитки разрушават всичко, което социалистическото правителство е градило в

⁴⁹ **Brentin, D.** Today in 1900...

⁵⁰ **Rašović, R.** Neodigranom utakmicom Dinamo – Zvezda...<https://www.vecernji.hr/vecernji60/neodigranom-utakmicom-dinamo-zvezda-zapocao-je-domovinski-rat-1338488#google_vignette>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁵¹ **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 207-208.

⁵² След 1991 г. футболните агитки ще реструктурират в бойни групи, които ще участват активно в кървавите междуетнически войни. Те са разглеждани като символ на сръбската идентичност, хърватската и т.н.; The Maksimir Stadium Riot...<<https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot/>>.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Действията на хърватския капитан са заснети в 11:54 минута. Dinamo – Crvena Zvezda (13. Maj 1990). <<https://www.youtube.com/watch?v=qJ9edkJgLLo>>, (видяно на 13.05.2025 г.).

⁵⁵ 33 years ago today: The most famous derby never played. <<https://www.croatiaweek.com/33-years-ago-today-the-most-famous-derby-never-played/>>.

⁵⁶ **Sefer, O.** More than a Game: A Football Match as a Historical Event in the Collapse of Yugoslavia. <https://www.academia.edu/33107971/More_than_a_Game_A_Football_Match_as_a_Historical_Event_in_the_Collapse_of_Yugoslavia>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁵⁷ **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 209.

продължение на 45 години⁵⁸. „Максимир“ е само едно от многото събития, които ще доведат до войните и разпадането на Югославската федерация, в които ще загинат хиляди.

Мачът като катализатор на митология

Историята играе ключова роля в изграждането на основите на държавността в постюгославските страни. След 1991 г. тя служи за легитимиране на новите политически режими, национални идеологии и териториални претенции. В голяма степен разказът за разпадането на Югославия се изгражда чрез митове, които се превръщат в основополагащи елементи на националните наративи в отделните държави. Обикновено тези митове са предназначени за вътрешна употреба – с цел героизиране, възвеличаване или преекспониране на конкретно събитие или футира от националната история, чрез които се създава чувството за принадлежност към нацията.

Съществува и обратната практика, при която чрез демонизиране на чужд герой или травматично събитие се формира колективната идентичност, основна на противопоставяне срещу външен враг. И в двата случая историческият разказ функционира като инструмент за изграждане на общност чрез емоционално натоварени образи и ясно очертани граници между „ние“ и „другите“.

Погледнато от дистанцията на времето, двубоят между „Динамо Загреб“ и „Цървена звезда“ през лятото на 1990 г. напълно изпълзва описаните по-горе характеристики. И до днес събитията около сблъсъците на загребския стадион „Максимир“ се свръхинтерпретират – най-вече от хърватска страна, но подобни тълкувания не липсват и от сръбска. За това допринасят както журналистическите публикации⁵⁹, които започват да излизат непосредствено след мача в двете столици – Белград и Загреб, така и документалните филми и предавани от уста на уста истории

⁵⁸ Povey, O. Football, hooligans, and Yugoslavia: the Maksimir riot and its consequences. <<https://en.as.com/soccer/football-hooligans-and-yugoslavia-the-maksimir-riot-and-its-consequences-n/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁵⁹ Няколко години след инцидента дори лондонският „Sunday Times“ помества на страниците си следното заглавие: „...Максимир може да е изиграл роля в разпадането на Югославия“. За повече информация виж – Mills, R. The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 222.

сред феновете на двата отбора, които и до днес намират своето място в отбелязването на годишнините от събитието⁶⁰.

Непосредствено след края на мача медиите в Хърватия и Сърбия започват да развиват различни теории относно това кой е виновен за сблъсъците и защо се е стигнало до тях. Голяма част от материалите, които излизат, са в контекста на взаимни обвинения и рядко се намират статии с критични и безпристрастни анализи на случилото се. Характерното за медийната среда и в двете държави в този период е, че вестникарските издания обслужват определени политически интереси, като в повечето случаи това са интересите на властимащите⁶¹.

Постоянното сочене с пръст формира цял наратив от обвинения, които са инструментализирани за нуждите на вихреция се национализъм и в двете съюзни републики. В хърватските медии в онзи момент най-вече се изразява тезата, че кървавите събития на стадиона в Загреб са умишлено организирани от властите в Сърбия, полицията и ултрас крилото на „Цървена звезда“ – „Делије“⁶². Причината за тези обвинения е фактът, че само седмица преди дербито в Хърватия се провеждат първите свободни многопартийни парламентарни избори, на които Хърватската демократична общност, начело със своя лидер Франьо Туджман, печели мнозинство. Това за управляващите в Белград означава, че националистическата реторика на хърватския политик ще продължи, а с това ще се забави или спре идеята за „Велика Сърбия“ и отделянето на Хърватия от Югославия. Въз основа на това хърватската преса обвинява сръбските власти, че са дирижирали бунта на стадиона в „Максимир“ с цел да дестабилизируют ХДО, да представят нейните лидери като слаби и некомпетентни и да подкопаят доверието в тяхната способност да осигурят ред и сигурност в страната⁶³. Освен това, голяма част от вината се хвърля и върху полицията, която е обвинена, че действа в подкрепа на гостуващите фенове, упражнявайки брутално насилие срещу хърватските привърженици. Това мнение се подкрепя от разпространеното схващане, че в югославската полиция преобладават сърби и че тя изпълнява заповеди от Белград⁶⁴. От другата страна на „барикадата“ са сръбските медии, които приемат тезата,

⁶⁰ **Milekic, S.** 1900 Football Riot Becomes National Myth in Croatia. <<https://balkaninsight.com/2016/05/13/1990-football-riot-remains-croatia-s-national-myth-05-12-2016/>>; **Rekšć. M.** Maksimir 1990 roku w chorwackiej pamięci zbiorowej..., p. 39.

⁶¹ **Јакић, Б.** Генерална проба за распад Југославије. <<https://www.politika.rs/scc/clanak/327558/Generalna-proba-za-raspad-Jugoslavije>>.

⁶² The Maksimir Stadium Riot.... <<https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot>>.

⁶³ **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 215.

⁶⁴ **Milekic, S.** 1900 Football Riot Becomes National Myth in Croatia...

че ХДО е планира инцидента, за да ускори своята антисръбска програма, като целта е „чистка“ в местната полиция, с която да премахне всички униформени със сръбски етнически произход⁶⁵.

Във всичко изложено дотук има доза логика, но и до днес нито едното от двете схващания не е доказано⁶⁶. Действително, хърватската преса в онзи момент има право да изразява своето възмущение и безпокойство относно полицейските сили, но тук акцентът не би следвало да е върху техния етнически произход, а върху това защо не се намесват по-рано и, още по-големия въпрос, защо допускат двете агитки да бъдат така разпределени на стадиона⁶⁷. Феновете на „Цървена звезда“ се оказват заобиколени отвсякъде от хърватските си „колеги“, с покачването на напрежението в минутите преди мача, е ясно, че ще се стигне до сблъсък. Тук основна вина има и домакинството ръководство, което също не се сеща или умишлено пропуска тези обстоятелства при планирането на срещата. Тези „тъмни моменти“ дават повод на сръбските медии да обвинят хърватските фенове, че предварително са отслабили решетките на Северната трибуна, на която са разположени „навиячите“ на домакините – „Bad Blue Boys“, както и че са внесли преди срещата камъни и бомби, с които да замерят гостуващите привърженици⁶⁸. Така поднесен, разказът звучи убедително, но всичко това е плод на последващи мнения и анализи, които в повечето случаи имат една цел – да се вменят вина само на едната от двете страни, за да се засили вътрешната омраза и разделение между двата народа.

Общоприетото мнение, че футболът и политиката не са свързани, е дълбоко погрешно, тъй като те винаги са били и ще останат неразривно свързани. Една

⁶⁵ Действително, след 13 май Туджман започва да премахва най-вече хърватските сърби, които са част от полицията, и да ги заменя с хора, близки до партията. За повече информация виж – **Шуманов, М.** Мит или истина: разпалва ли войната в Югославия мачът между Динамо Загреб и Цървена звезда?. <<https://www.tfmethods.com/post/yugoslav-war-dinamo-zvezda>>, (посетен на 13.05.2025 г.); **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 215.

⁶⁶ The Maksimir Stadium Riot... <<https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot>>.

⁶⁷ На стадиона преди експедициите има около 420 полицаи, подсилени впоследствие от още 170. Това значителна човешка сила, която може да предотврати сблъсъците. Прекалено забавената реакция създава предпоставки за различни спекулативни теории, които битуват в сръбските медии. Повече – **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 208.

⁶⁸ **Драганов, Г.** Войната за независимост на Хърватия през призмата на футбола. <<https://voinaimir.info/2018/07/croatia-football-war/>>; **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 207-208.

новосъздаваща се нация, има нужда от своите съвременни герои, а за хърватите в онова лятото на 1990 г. героите са на стадиона⁶⁹.

В хода на сблъсъците на терена в Загреб кулминацията достига своя връх, когато 21-годишният капитан на „Динамо Загреб“, Звонимир Бобан, удря с летящ ритник полицаи, за да спаси паднал хърватски фен. Ударът, последван от падането на полицаи, се виждат от феновете на „синьо-белите“, което води до внезапни скандирания в захлас от видяното – „Звоне, Звоне...“, които ехтят из целия стадион⁷⁰. На следващия ден в Хърватия Бобан е посрещнат като национален герой⁷¹. За хърватите действията на младия полузащитник са открит и преднамерен жест на неподчинение срещу югославската държава, доминирана от сърбите, което се тълкува и като символично оспорване на легитимността на цялата федерация⁷². В сръбската преса той е осъден – дори са отправени призови за неговото арестуване⁷³, докато в хърватските медии той придобива ореола на „икона“ – символ на хърватската свобода и независимост⁷⁴. Въпреки че година по-късно, през 1991, Звонимир Бобан се присъединява към италианския гранд Милан и прави запомняща се кариера, за голяма част от феновете на адриатическата държава той не е толкова известен с уменията си на терена с коженото кълбо, колкото с ритника срещу полицаи на „Максимир“⁷⁵.

Това, което често се премълчава, е, че полицаите, когато Звонимир Бобан удря, не е сърбин по произход, а босненски мюсюлманин – Рефик Ахметович⁷⁶. Тази част от историята често бива избягвана или игнорирана, защото поставя под въпрос целия наратив, който в Хърватия се изгражда около събитията от 1990 г. Умишленият пропуск на този важен епизод е част от по-широкия контекст, в който събитията на загребския стадион се представят в светлината на етническото противопоставяне между хървати и

⁶⁹ Администрацията на Туджман умело успява да имплементира всяко събитие за ползата на създаващата се независима хърватска нация. За повече информация виж – **Sindbaek, T.** ‘A Croatian champion with a Croatian name’... , p. 1012.; **Станчев, Ев.** Национализъм и спорт..., с. 228.

⁷⁰ Ситуацията обхваща времето от 11:54 до 12:30 минута във видеото. Dinamo – Crvena Zvezda (13. Maj 1990). <<https://www.youtube.com/watch?v=qJ9edkKgLo&t=220s>>.

⁷¹ 33 years ago today: The most famous derby never played. <<https://www.croatiaweek.com/33-years-ago-today-the-most-famous-derby-never-played/>>.

⁷² **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 215.; **Rekšć. M.** Maksimir 1990 roku w chorwackiej pamięci zbiorowej..., p. 35.

⁷³ Появяват се журналистически материали, в които се иска Бобан да бъде задържан. За повече информация виж – **Mills, R.** ‘It All Ended in an Unsporting Way’: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-2006. - // The International Journal of the History of Sport. Vol. 26, No. 9, 2009, p. 1200.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ **Ali, Z.** The football match that started a war. <<https://www.varsity.co.uk/sport/22092>>.

⁷⁶ **Brentin, D.** The “Maksimir Myth”: 25 Years Since the “Symbolic Dissolution” of Socialist Yugoslavia. <<https://balkanist.net/the-maksimir-myth-25-years-since-the-symbolic-dissolution-of-socialist-yugoslavia/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

сърби, както и на националното героизиране и демонизиране на едните и другите. Въпреки това, съществува и друг поглед върху ситуацията, който включва обяснението, че признанието на този факт би разклатило лесно героично-романтичните разкази, създадени около тези събития.

Събитието, което в най-пълна степен създава мита около двубоя, е откриването на възпоменателната плоча на стадиона в „Максимир“ през 1994 г. от ултрас феновете на „Динамо Загреб“ - „Bad Blue Boys“⁷⁷. На нея е изписан следният текст: *„Svim navijačima Dinama za koje je rat počeo 13. svibnja 1990 na stadionu Maksimir, a završio se polaganjem svojih života na oltar domovine Hrvatske“*⁷⁸. В този момент войната, започнала през лятото на 1991 г. между Сърбия и Хърватия, все още продължава. Така още тогава се създава схващането, че войната започва с кървавите сблъсъци между феновете на „Динамо Загреб“ и „Цървена звезда“ на 13 май 1990 г., като това се обвързва със саможертвата на хърватските привърженици в конфликта срещу сръбските въоръжени сили. Паметната плоча е кулминацията на опита футболната вяроност и принадлежност да бъдат идентифицирани с националната идентичност⁷⁹. Именно това създава основата за връзката между тези две събития, но историческата времева линия не трябва да се обърква, нито да се поставят събития, случили се година по-късно, в контекста на сблъсъците в „Максимир“.

И днес, 35 години по-късно, митът за мача, който „започна войната“, съществува и се възпроизвежда от хърватските фенове, които всяка година на 13 май полагат цветя пред паметната плоча – символ на всичко, за което те са се борили през войната⁸⁰.

Оттук идва и асоциацията с паравоенните формирования, които се създават в месеците преди войната, и в които действително участват много фенове както на „Динамо Загреб“, така и на „Цървена звезда“, но има и части, които нямат никаква връзка с футболните запалнянковци⁸¹. Ръководната роля на Желко Ражнатович – Аркан, лидер на сръбските „навиячи“ по време на двубоя, допълнително засилва неправилното

⁷⁷ Mills, R. The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 202-203.

⁷⁸ „На всички фенове на Динамо, за които войната започна на 13 май 1990 г. на стадион „Максимир“ и завърши с полагането на живота им на олтара на родината Хърватия“. Виж – <<https://gnkdinamo.hr/en/news/article/dinamo-marks-may-13-1990-anniversary>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

⁷⁹ Brentin, D. Today in 1990....

⁸⁰ Трудно е да се каже, че на честванията се включват хора, които не са футболно обвързани с „Динамо Загреб“, или пък са фенове на други отбори в Хърватия. Събитието също така по-скоро в наши дни има локален характер, тъй като почти никъде другаде не се отбелязва по същия начин. За повече информация виж – **Rekšć, M.** Maksimir 1990 roku w chorwackiej pamięci zbiorowej..., p. 39.

⁸¹ **Dorđević, I.** Fudbal i jugoslovenska kriza..., p. 929

схващане, че именно на 13 май се случва първият сериозен сблъсък, който мнозина разглеждат като начало на войната⁸².

Инцидентът в деня на мача има дълбоко отражение върху политическия и социалния живот в Хърватия, Сърбия и в цяла Югославия. Все пак първенството не приключва със сблъсъците в „Максимир“. Отминава цял сезон и още една година, преди да започнат реалните военни действия⁸³. Въпреки това, след 13 май насилието, етническото напрежение и омразата стават част от живота на хората в цяла Югославия.

В нито една друга страна футболът не се оказва толкова дълбоко преплетен с процесите на разпадане на социалистическите режими, нито преходът от социализъм към демокрация протича толкова кърваво, както в Югославия⁸⁴.

Настоящото изследване ясно показва, че събитията, разиграли се на 13 май 1990 г. на стадиона „Максимир“ в Загреб, не поставят началото на войната между СР Хърватия и СР Сърбия – това е факт, който подлежи на лесна проверка чрез всички налични съвременни онлайн източници за търсене на информация. Въпреки това, случилото се на стадиона оказва влияние върху политическите и социалните процеси както в рамките на общата федерация, така и в отделните републики. През 90-те години сред представителите на „Динамо Загреб“ се утвърждава схващането, че клубът дълго

⁸² Желко Ражнатович, по-известен като Аркан, е роден в малкото словенско градче Брежице на 17 април 1952 г. До началото на югославските войни той е широко познат сред полицейските среди в различни европейски страни. Получава поредица присъди за кражби, опити за убийство и други престъпления в Белгия, Холандия, Швеция, Германия, Австрия, Швейцария и Италия. След като в началото на 80-те години се връща в Сърбия, той става лидер на футболните фенове на Цървена звезда в Белград – „Делије“. Около пет месеца след събитията на стадиона в Загреб създава Сръбската доброволческа гвардия, известна повече като „Тигрите на Аркан“. Това е сръбска националистическа паравоенна организация, в която се включват и много членове на агитката на Цървена звезда, за да воюват навсякъде в Югославия. Той е убит във фойето на белградския хотел „Интерконтинентал“ на 15 януари 2000 г. За повече информация виж – **Dzidic, D., Ristic, M., Domanovic, M., and other.** Arkan's Paramilitaris: Tigers Who Escaped Justice. <<https://balkaninsight.com/2014/12/08/arkan-s-paramilitaries-tigers-who-escaped-justice/>>; **Драганов, Г.** Войната за независимост на Хърватия през призмата на футбола. <<https://vojnaimir.info/2018/07/croatia-football-war/>>.

⁸³ След размириците на стадиона се играе още един сезон, в който Динамо и Звезда се срещат два пъти, включително играят и приятелски мач като част от предсезонната си подготовка. Също така, през юни 1990 г. в Загреб играе националният отбор на Югославия срещу този на Холандия, а по-късно през месеца се изправя и срещу Испания в Торино. И в двете срещи хърватските фенове освиркват националния химн. През септември 1990 г. феновете на „Хайдук“ (Сплит) горят знамето на общата държава и скандират за независимост на мач в Сплит. За повече информация виж - **Шуманов, М.** Мит или истина: разпалва ли войната в Югославия мачът между Динамо Загреб и Цървена звезда?; и The Maksimir Stadium Riot. Dinamo Zagreb v Red Star Belgrade, May 1990. <<https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot>>.

⁸⁴ **Andjelić, N.** The Rise and Fall of Yugoslavia: Politics and Football in the Service of the Nation(s). // - Südosteuropa. Journal of Politics and Society, No. 2, 2014, p. 120.

време изпълнява ролята на символ на хърватската национална идентичност⁸⁵. Това проличава най-ярко именно след 13 май, когато отборът започва да се свързва с политическия елит на страната и, по-специално, с президента Франьо Туджман⁸⁶.

Разбира се, тази тенденция не е характерна само за футбола – тя е валидна и за хърватския спорт като цяло. След 1990 г. спортът в Хърватия е натоварен със задачата да „изкове хърватското единство“, да популяризира страната на международната сцена и да изгражда чувство за национална гордост сред населението⁸⁷. В този контекст се оформя и причината митът за „войната, която започна на Максимир“ да присъства по-осезаемо в хърватските медийни източници и публичен дискурс, отколкото в сръбските.

За сръбската страна мачът на загребския стадион също е преломен момент. Той ясно показва, че събитията на „Максимир“ олицетворява сблъсък между хърватската и сръбската идентичност⁸⁸. След двубоя, предаван в цяла Югославия, междуетническото напрежение нараства. Макар че се играе още един сезон в Първа югославска лига, феновете по трибуните вече не присъстват само, за да подкрепят своя отбор⁸⁹, а и за да поругаят противника. 13 май 1990 г. със сигурност не е началото на войната, но дава най-ясния символ на всички в Югославия – отминало е времето на „братството и единството“, дошло е времето на самостоятелни и независими национални държави.

БИБЛИОГРАФИЯ

Книги и интернет източници на български език

Енчев, В. Югославия: Последната балканска империя (История, политика, етноси). София, Ренесанс, 2005.

⁸⁵ **Sindbaek, T.** 'A Croatian champion with a Croatian name'..., p. 1020.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 1012; **Станчев, Е.** Национализъм и спорт..., с. 228.

⁸⁷ **Brentin, D.** 'A lofty battel for the nation'..., p. 994.

⁸⁸ **Rekšć. M.** Maksimir 1990 roku w chorwackiej pamięci zbiorowej..., p. 33.

⁸⁹ Сезон 1990/91 е изключително труден за малките клубове, които приключват преждевременно първенствата си заради своята сигурност. Официалният край на Югославската футболна лига настъпва през лятото на 1991 г., когато петте хърватски отбора в нея, заедно с един словенски клуб, я напускат. За повече информация виж - **Mills, R.** 'It All Ended in an Unsporting Way'..., p. 1201 – 1202; **Mills, R.** The Politics of Football in Yugoslavia..., p. 228 – 267.

Кастелан, Ж. История на Балканите XIV – XX век. Пловдив, Хермес, 2002.

Манчев, Кр. Кървавият край на Югославия. София, Парадигма, 2009.

Ридли, Дж. Тито. София, Репортер, 1995.

Драганов, Г. Войната за независимост на Хърватия през призмата на футбола. <<https://voinaimir.info/2018/07/croatia-football-war/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Станчев, Ев. Национализъм и спорт: Един поглед върху разпадането на Югославия. - // АНАМЕНЗА, бр. 15, 2012, с. 199 – 247.

Радунчев, Г. За клуба “Граждански”, Тито и мача на омразата, който запали война. Сблъсъкът между Динамо (Загреб) и Цървена Звезда бе фактическият старт на конфликта. <<https://corner.dir.bg/v-mishenata/za-kluba-grazhdanski-tito-i-macha-na-omrazata-koyto-zapali-voyna?cfchl=tk=PVGhoC NC7Sr7U5Qnk7MSy2Ax8ivNF.U.oGo1Y.9EnM-1733851514-1.0.1.1-FhIUQ2LQFI1QnhohuwWoW7yamBE2foKVLMM57f5Z.f4>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Шуманов, М. Мит или истина: разпалва ли войната в Югославия мачът между Динамо Загреб и Цървена звезда?. <<https://www.tfmethods.com/post/yugoslav-war-dinamo-zvezda>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Книги и интернет източници на чужд език

Andjelić, N. The Rise and Fall of Yugoslavia: Politics and Football in the Service of the Nation(s). //- Südosteuropa. Journal of Politics and Society, Vol. 62, No. 2, 2014, p. 99 – 125.

Mills, R. The Politics of Football in Yugoslavia: Sport, Nationalism, and the State. London, I.B. Tauris, 2018.

Mills, R. ‘It All Ended in an Unsporting Way’: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-2006. - // The International Journal of the History of Sport. Vol. 26, No. 9, 2009, p. 1187 – 1217.

Galijaš, A. Football as a Political Passion. Football and the Political Life of Bosnia Serbs after the Dissolution of the SFRY. // - Südosteuropa. Journal of Politics and Society, No. 2, 2014, p. 170-186.

Dorđević, I. Of Football, Anthropology and Transition. Narratives about Violence and Safety in Contemporary Serbia. - // Issues in Ethnology and Anthropology: Thematic Issue – Popular Culture, Vol. 7, No. 2, 2012, p. 431 - 437.

Dorđević, I. Fudbal i jugoslavenska kriza. Prilog analizi “nacionalizacije” navijačkog pokreta u bivošoj Jugoslaviji. - // Issues in Ethnology and Anthropology. Faculty of Philosophy on University of Belgrade, Vol. 9, No. 4, 2014, p. 925-940.

Dorđević, I. Vloga nedometnega kluba Crvena Zvezda pri oblikovanju srbske nacionalne identitete. - // Traditiones. Vol. 45, No. 1, 2016, p. 117 – 132.

Kuharić, D. From History to Headlines: Football Violence and Its Societal Impact in Croatia. // - Društvene i humanističke studije. No. 26, 2024, p. 197 – 218.

Rekšć. M. Maksimir 1990 roku w chorwackiej pamięci zbiorowej. – In: Polityczne kształty sportu. Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2020, p. 29 – 45.

Sindbaek, T. ‘A Croatian champion with a Croatian name’: national identity and uses of history in Croatian football culture – the case of Dinamo Zagreb. - // Sport in Society, Vol. 16, No. 8, 2013, p. 1009 – 1024.

Ali, Z. The football match that started a war.< <https://www.varsity.co.uk/sport/22092>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Brentin, D. The “Maksimir Myth”: 25 Years Since the “Symbolic Dissolution” of Socialist Yugoslavia. <<https://balkanist.net/the-maksimir-myth-25-years-since-the-symbolic-dissolution-of-socialist-yugoslavia/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Brentin, D. Today in 1990: a match to teach the collapse of Yugoslavia. How to use a game of football to teach about the Yugoslav dissolution? < <https://footballmakeshistory.eu/today-in-1990-a-match-to-teach-the-collapse-of-yugoslavia/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Dzidic, D., Ristic, M., Domanovic, M., and other. Arkan’s Paramilitaries: Tigers Who Escaped Justice. <<https://balkaninsight.com/2014/12/08/arkan-s-paramilitaries-tigers-who-escaped-justice/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Milekic, S. 1990 Football Riot Becomes National Myth in Croatia. <<https://balkaninsight.com/2016/05/13/1990-football-riot-remains-croatia-s-national-myth-05-12-2016/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Povey, O. Football, hooligans, and Yugoslavia: the Maksimir riot and its consequences. <<https://en.as.com/soccer/football-hooligans-and-yugoslavia-the-maksimir-riot-and-its-consequences-n/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Sefer, O. More than a Game: A Football Match as a Historical Event in the Collapse of Yugoslavia. <[https://www.academia.edu/33107971/More than a Game A Football Match as a Historical Event in the Collapse of Yugoslavia](https://www.academia.edu/33107971/More_than_a_Game_A_Football_Match_as_a_Historical_Event_in_the_Collapse_of_Yugoslavia)>, (посетен на 13.05.2025 г.).

The Maksimir Stadium Riot. Dinamo Zagreb v Red Star Belgrade, May 1990. <<https://www.through-the-turnstiles.com/political-football/the-maksimir-stadium-riot>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

33 years ago today: The most famous derby never played. <<https://www.croatiaweek.com/33-years-ago-today-the-most-famous-derby-never-played/>>, (посетен на 13.05.2025 г.).

Јакић, Б. Генерална проба за распад Југославије. <<https://www.politika.rs/scc/clanak/327558/Generalna-proba-za-raspad-Jugoslavije>>, (посетен на 13.05.2025 г.).